Romowie i Trawelerzy w systemie edukacji publicznej

Obraz sytuacji
w państwach członkowskich UE

Streszczenie

Europejskie Centrum Monitorowania
Rasizmu i Ksenofobii 2006

Zawarte w niniejszym sprawozdaniu dane i informacje dotyczące poszczególnych krajów zostały zebrane przez krajowe punkty kontaktowe europejskiej sieci informacyjnej rasizmu i ksenofobii (RAXEN). Sprawozdanie ma charakter wyłącznie informacyjny i nie jest źródłem porad ani opinii prawnych.

Wstęp

Celem sprawozdania jest przedstawienie obrazu sytuacji w państwach członkowskich Unii Europejskiej w zakresie dostępu uczniów ze środowisk Romów i Trawelerów[1] do systemu edukacji, ze szczególnym uwzględnieniem kształcenia w podstawowych i ponadpodstawowych szkołach publicznych. W sprawozdaniu zestawiono szereg dostępnych danych i informacji na temat kształcenia uczniów ze społeczności Romów i Trawelerów, jak również aktualnej strategii i polityki poszczególnych krajów w zakresie kształcenia; podkreślono także problemy dyskryminacji, wykluczenia i segregacji, omówiono główne inicjatywy prawne i polityczne w tej dziedzinie, jak również perspektywy i działania podejmowane przez inne zainteresowane strony. Przedstawiono także wnioski i opinie skierowane do decydentów politycznych w instytucjach UE i w państwach członkowskich.

Badania krajowe[2] i inne źródła, na których opiera się sprawozdanie, wskazują, że niewiele jest dostępnych aktualnych danych na temat kształcenia Romów i Trawelerów. Europejskie Centrum Monitorowania Rasizmu i Ksenofobii (EUMC) uznaje i szanuje obawy wiążące się ze zbieraniem danych dotyczących tożsamości i pochodzenia etnicznego, niemniej jednak uważa je za istotne przy opracowywaniu odpowiednich i skutecznych strategii na szczeblu krajowym i UE. Dane tego rodzaju można zbierać z zachowaniem anonimowości i z zastosowaniem odpowiednich zabezpieczeń w celu ochrony informacji prywatnych lub poufnych.

Pomimo ogólnego niedostatku oficjalnych danych, rozmaite informacje pochodzące ze źródeł oficjalnych i nieoficjalnych wskazują, że przy wszelkich różnicach w poziomach kształcenia występujących w poszczególnych krajach i regionach oraz w obrębie różnych społeczności Romów i Trawelerów, dostęp do kształcenia nadal stanowi dla nich poważny problem. W ostatnich latach niektóre państwa członkowskie podejmowały, ze zmiennym powodzeniem, pewne działania w tym zakresie, ale sytuacja jest nadal niezadowalająca. Wiele zostało jeszcze do zrobienia, szczególnie w kwestii segregacji, której wszystkie postaci stanowią podstawową przeszkodę w systemie kształcenia dla

[1] W niniejszym dokumencie termin „Trawelerzy" *[ang. Travellers]* oznacza członków etnokulturowej grupy wywodzącej się z Irlandii.

[2] Opracowania krajowe przygotowały krajowe punkty kontaktowe sieci RAXEN podlegającej Centrum. Krajowe punkty kontaktowe są organizacjami działającymi na zlecenie Centrum w każdym z państw członkowskich Unii Europejskiej i zajmują się zbieraniem obiektywnych, rzetelnych i porównywalnych danych dotyczących rasizmu i ksenofobii.

dzieci ze środowisk Romów i Trawelerów. Wspólnota i państwa członkowskie powinny wypracować bardziej spójny i skoordynowany sposób podejścia do kwestii kształcenia Romów i Trawelerów, jak również do wielu złożonych czynników, które wpływają na to zagadnienie.

Wieloetniczne oblicze Europy wymaga opracowania krajowych strategii kształcenia, które zwalczałyby dyskryminację i uprzedzenia, sprzyjając jednocześnie wymianie i wzbogacaniu kulturowemu w celu umocnienia spójności społecznej, wyrównywania szans i rozwijania kapitału społecznego. Jest to konieczne nie tylko z uwagi na zwiększanie możliwości wytwórczych kapitału ludzkiego i osiąganie lepszych wyników gospodarczych, ale przede wszystkim ze względu na zapewnienie równych szans i dostępu do usług, co stanowi podstawowe prawo i kluczową wartość w Unii Europejskiej.

Zwalczanie bezpośredniej i systemowej dyskryminacji Romów i Trawelerów oraz skuteczna poprawa poziomu ich wykształcenia to trudne wyzwanie. Jednakże takie czynniki, jak silne i zdecydowane przywództwo oraz skuteczniejsze i lepiej skoordynowane działania w połączeniu z aktywnym udziałem społeczności Romów i Trawelerów, mogą doprowadzić do koniecznych zmian systemowych w krajowych systemach kształcenia, podnosząc poziom wykształcenia Romów i Trawelerów, który w tak istotny sposób wpływa na ich szanse życiowe w przyszłości.

Jak wynika ze sprawozdania rocznego EUMC za 2005 r. Romowie i Trawelerzy stanowią grupę najbardziej zagrożoną przejawami rasizmu. Spotykają się z dyskryminacją w sektorze zatrudnienia, mieszkalnictwa i kształcenia, a ponadto regularnie padają ofiarą przemocy na tle rasowym we wszystkich państwach członkowskich UE. Przyjęta w 2005 r. rezolucja Parlamentu Europejskiego dotycząca sytuacji Romów w Unii Europejskiej to wyraźny sygnał dla nas wszystkich. W rezolucji przedstawiono wizję nowego partnerstwa opartego na konsultacjach, współpracy i wspólnym działaniu. Jest to partnerstwo zjednoczone zasadą praworządności oraz oparte na sprawiedliwym podziale zarówno kosztów, jak i zobowiązań.

Beate Winkler

Dyrektor

kwiecień 2006 r.

Streszczenie

Podstawową wartością europejską jest zasada równości szans[3]. Odnosi się ona szczególnie do systemu kształcenia, który stanowi podstawową siłę napędową mobilności społecznej i wpływa na szanse życiowe w przyszłości, i dlatego tak istotną kwestią jest zapewnienie sprawiedliwych systemów kształcenia, dostępnych dla wszystkich bez żadnych przejawów dyskryminacji.

Kształcenie jest podstawowym narzędziem promowania spójności społecznej, stanowiącej jeden z trzech głównych celów przyjętej w 2000 r. strategii lizbońskiej, która zmierza do przekształcenia UE w „najbardziej konkurencyjną i dynamiczną gospodarkę opartą na wiedzy". Oprócz dostarczania wiedzy i rozwijania umiejętności, kształcenie wpływa bowiem na postawy i umożliwia młodym ludziom przystosowanie do szybko zmieniających się warunków społecznych i ekonomicznych. Jak podkreśliła Komisja Europejska, skuteczność i sprawiedliwość wzajemnie się umacniają[4].

Jak pokazuje niniejszy raport, pomimo starań podejmowanych przez Wspólnotę i państwa członkowskie, sytuacja edukacyjna uczniów ze środowisk Romów i Trawelerów pozostaje niezadowalająca, co w znacznym stopniu potwierdza wcześniejsze obserwacje innych organów, takich jak Rada Europy. Jednak niniejsze sprawozdanie sięga dalej i niesie dodatkową wartość dzięki zestawieniu dostępnych danych pochodzących ze wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej w celu przedstawienia obrazu aktualnej sytuacji i zaproponowania konkretnych środków.

W systemie kształcenia uczniowie ze środowisk Romów i Trawelerów nadal podlegają bezpośredniej dyskryminacji systemowej oraz wykluczeniu, co wynika z wielu powiązanych ze sobą czynników, takich jak złe warunki życia, szczególnie wysoki stopień bezrobocia, niski standard warunków mieszkaniowych i utrudniony dostęp do opieki zdrowotnej. O ile niektóre państwa członkowskie wprowadziły pewne

---

[3] Komisja Europejska ogłosiła rok 2007 Europejskim Rokiem na rzecz Równych Szans dla Wszystkich.

[4] Komisja Europejska (2005) *Modernising education and training: a vital contribution to prosperity and social cohesion in Europe (Modernizacja systemów edukacji i szkoleń: ważny wkład na rzecz dobrobytu i spójności społecznej w Europie)*, Bruksela, 30.11.2005 r. COM(2005) 549 końcowy, dostępny na stronie internetowej http://www.europa.eu.int/comm/education/policies/2010/doc/progressreport06_pl.pdf (12-10-2005)

elementy strategii kształcenia kulturowego lub międzykulturowego oraz inicjatywy skierowane do mniejszości i migrantów, w tym Romów i Trawelerów, nie ulega jednak wątpliwości, że poprawa obecnej sytuacji wymaga wprowadzenia większej ilości zmian systemowych.

W sprawozdaniu podkreśla się również niską dostępność oficjalnych danych statystycznych dotyczących kształcenia Romów i Trawelerów. W większości państw członkowskich należy ulepszyć lub opracować metody i mechanizmy zbierania danych na temat systemu kształcenia, najlepiej we współpracy z Komisją Europejską oraz Eurostatem, w celu zwiększenia stopnia porównywalności danych poprzez wprowadzenie wspólnych wskaźników. Umożliwi to skuteczną i dokładną ocenę wpływu polityki, środków i inicjatyw podejmowanych na szczeblu wspólnotowym, krajowym i lokalnym. EUMC uznaje wyrażane na różnych forach obawy związane ze zbieraniem informacji o charakterze etnicznym, ale podkreśla kluczowe znaczenie zbierania i statystycznego przetwarzania obiektywnych, rzetelnych i porównywalnych danych dotyczących kwestii etnicznych, gdyż jest to warunek prowadzenia solidnych i obiektywnych analiz służących opracowywaniu właściwych i skutecznych strategii oraz środków, zarówno na szczeblu krajowym, jak i na poziomie UE. Tego rodzaju dane można gromadzić z zachowaniem anonimowości i zastosowaniem odpowiednich zabezpieczeń chroniących przed ujawnieniem tożsamości osób oraz wszelkich prywatnych i poufnych informacji.

Chociaż państwa członkowskie dostarczają szczegółowych danych statystycznych dotyczących systemu kształcenia w odniesieniu do całej populacji, daje się zauważyć brak zróżnicowanych pod kątem etnicznym danych dotyczących Romów i Trawelerów, opartych na podstawowych wskaźnikach, takich jak zapisy do szkół i obecność w szkole, a także wyniki w nauce i osiągnięcia szkolne. Dostępne dane demograficzne mogą zaniżać liczbę Romów i Trawelerów. W sytuacji, gdy przynależność do grupy ustala się na podstawie samookreślenia etnicznego lub językowego, piętno społeczne i negatywne stereotypy dotyczące tożsamości Romów i Trawelerów mogą powodować niechęć do otwartego utożsamiania się z grupą. Ponadto pochodzące z różnych krajów dane statystyczne dotyczące edukacji nie są bezpośrednio porównywalne ze względu na stosowanie różnych metod zbierania danych oraz strukturalne różnice w systemach kształcenia.

Dlatego EUMC uważa za szczególnie godną uznania decyzję podjętą w styczniu 2006 r. przez rząd Czech, zatwierdzającą nowy system monitorowania wprowadzony w celu zbierania anonimowych danych na temat społeczności Romów i Trawelerów w zakresie kształcenia, obecności w szkole, współczynnika urodzeń, migracji, płac,

poziomu bezrobocia, czasu jego trwania i wieku osób bezrobotnych, podejmowanej przez Romów i Trawelerów działalności gospodarczej oraz działalności w szarej strefie, ich warunków mieszkaniowych, wyposażenia gospodarstw domowych oraz zadłużenia.

1. Dane dotyczące zapisów i uczęszczania do szkół podstawowych i ponadpodstawowych

Istniejące dane wskazują na niski poziom zapisów i obecności w szkołach podstawowych w większości krajów, ale w niektórych krajach (np. w Belgii, Francji i Słowenii) wyraźne są różnice regionalne, a także związane ze stylem życia oraz inne różnice między grupami Romów i Trawelerów; niemniej jednak absencja nadal stanowi utrzymujący się, wspólny i poważny problem w przypadku wszystkich uczniów ze środowisk Romów i Trawelerów. Niskie wskaźniki obecności w szkołach oraz wysokie wskaźniki absencji mogą z jednej strony świadczyć o tym, że uczniowie i rodzice nie są przekonani o znaczeniu wykształcenia, a z drugiej strony o skłonności do bardziej pobłażliwego traktowania przez szkoły absencji uczniów z tych społeczności. Być może oznacza to również, że wiele dzieci z ubogich rodzin Romów i Trawelerów ma utrudniony dostęp do szkół. W ostatnich latach w wielu krajach odnotowano wzrost liczby zapisów do szkół, zwłaszcza na poziomie podstawowym, ale w innych nadal utrzymuje się ona na poziomie krytycznym.

Dostępne dane wskazują na niską liczbę uczniów kontynuujących naukę w szkole średniej, przy czym liczba uczniów porzucających naukę wzrasta z wiekiem; jest to wynik starań podejmowanych w celu znalezienia pracy zarobkowej, słabych wyników w nauce lub prawdopodobnie obu tych czynników równocześnie. Dane statystyczne dotyczące postępów w nauce osiąganych przez uczniów ze społeczności Romów i Trawelerów, zwłaszcza w odniesieniu do średniej krajowej, są wyjątkowo nieliczne, ale dostępne informacje pochodzące głównie z badań ankietowych świadczą o tym, że wyniki w nauce tych dzieci są gorsze niż średnia, co obniża ich szanse na uzyskanie kwalifikacji zapewniających lepsze możliwości zatrudnienia.

2. Dane dotyczące segregacji w państwach członkowskich

Pomimo opracowania strategii i polityki ich zwalczania, nadal utrzymują się formalne i nieformalne praktyki segregacji uczniów ze środowisk Romów i Trawelerów. Segregacja systemowa nie stanowi już elementu polityki kształcenia, ale szkoły i władze oświatowe nadal

wprowadzają podziały na wiele różnych, zwykle nieformalnych sposobów; czasem jest ona niezamierzonym skutkiem prowadzonej polityki i praktyk, a niekiedy wynikiem segregacji związanej z miejscem zamieszkania. Segregacja dotyczy również klas szkolnych, w których uczniowie romscy zajmują wydzieloną część. Wprowadza się także ustalenia o umieszczaniu dzieci romskich w oddzielnych klasach (według tego samego programu nauczania lub jego „uproszczonej wersji"). Szkoły i władze oświatowe mogą prowadzić segregację uczniów uzasadniając ją dostrzeganiem „ich odmiennych potrzeb" i/lub jako odpowiedź na zachowanie dzieci i ich trudności w nauce. To ostatnie może prowadzić do częstego umieszczania uczniów romskich w „szkołach specjalnych" przeznaczonych dla dzieci niepełnosprawnych umysłowo — zjawisko to jest nadal niepokojące w takich państwach członkowskich, jak Węgry, Słowacja i Czechy. Jednakże obecnie dąży się do zmiany zasad oceny i kierowania uczniów do szkół, z uwzględnieniem norm i wzorców zachowania obowiązujących w środowisku społecznym i kulturowym, z którego wywodzą się dzieci Romów i Trawelerów.

3. Dane dotyczące czynników wpływających na dostęp do systemu kształcenia i wyniki w nauce

Na dostęp Romów i Trawelerów do systemu kształcenia oraz na och wyniki w nauce wpływa bezpośrednia i systemowa dyskryminacja oraz wykluczenie z systemu kształcenia, jak również warunki życia, które niezmiennie charakteryzuje wysokie bezrobocie, zła sytuacja mieszkaniowa i ograniczony dostęp do opieki zdrowotnej. Wszystkie te czynniki tworzą zaklęty krąg ubóstwa, wykluczenia i marginalizacji wpływający na możliwości uczestnictwa tych grup w systemie kształcenia i pełnego zeń korzystania. Jednakże decydujące znaczenie dla wyników nauczania mają również inne czynniki:

- formy wykluczenia związane z dokumentami, które należy składać przy zapisie do szkoły lub bezpośrednie i/lub pośrednie koszty kształcenia;
- różne formy segregacji na poziomie szkoły lub klasy, w tym bezpodstawne kierowanie do szkół specjalnych przeznaczonych dla osób niepełnosprawnych umysłowo;
- brak w programach nauczania (zwłaszcza historii i nauk społecznych) materiałów i informacji dotyczących Romów i Trawelerów oraz brak źródeł odwołujących się do doświadczeń uczniów;

- kadra nauczycielska nieprzygotowana do prowadzenia klas o zróżnicowanym składzie etnicznym, która nie może liczyć na wsparcie ze strony mediatorów międzykulturowych, jest słabo opłacana i zagrożona wczesnym wypaleniem i zobojętnieniem;
- uprzedzenia przejawiające się molestowaniem, obelgami na tle rasowym oraz narzucaniem roli kozła ofiarnego w szkole;
- brak edukacji przedszkolnej istotnej dla wczesnego przyswojenia norm szkolnych i oczekiwanych wzorców zachowania, a także dla rozwoju umiejętności językowych;
- niski poziom wykształcenia rodziców, który ogranicza ich możliwość pomocy dzieciom w nauce i obniża poziom ich aspiracji;
- doświadczenia rodziców związane z dyskryminacją i uprzedzeniami, które nie pozwalają im uświadomić sobie, że formalne kwalifikacje nabyte w procesie kształcenia mogą przekładać się na lepszą jakość życia i szanse zatrudnienia.

4. Wyzwania napotykane przy zmianie polityki

Starając się znaleźć rozwiązanie powyższych problemów, niektóre państwa członkowskie podjęły działania na rzecz zreformowania warunków kształcenia, a także ogólnej strategii wobec Romów. Rzeczywistość pokazuje jednak, że postęp zwykle zachodzi powoli, a trudności wynikają przede wszystkim z oporu władz lokalnych i nacisku rodziców spoza społeczności romskich. Sporządzono kilka sprawozdań dotyczących wysoce negatywnych reakcji ze strony rodziców, jak również władz szkolnych i lokalnych (np. na Węgrzech, Słowacji, w Grecji, na Cyprze, w Czechach i w Hiszpanii) na wzrost liczby uczniów romskich w placówkach szkolnictwa masowego. Tam, gdzie faktycznie istnieje polityka rządowa dotycząca Romów i Trawelerów, niewłaściwe planowanie budżetowe prowadzi czasem do opóźnionego lub niepełnego wdrażania odpowiednich środków edukacyjnych. Państwa członkowskie różnią się w sposobie podejścia do polityki kształcenia Romów i Trawelerów: niektóre z nich opracowały i wdrożyły wiele różnorodnych inicjatyw w dziedzinie edukacji, ukierunkowanych na uczniów ze społeczności Romów i Trawelerów, podczas gdy w pozostałych ujmuje się ich problemy w ramach szerszej polityki antydyskryminacyjnej lub dotyczącej edukacji międzykulturowej. Jednak w obydwu przypadkach ilość informacji na temat wymiernych skutków oddziaływania i trwałości tej polityki jest bardzo ograniczona. W kilku państwach członkowskich wprowadzono ponadto szereg projektów innowacyjnych, często przy finansowym wsparciu ze strony UE. W szczególności podczas procesu akcesji dziesięciu „nowych" państw członkowskich odnotowano pewne

sukcesy wynikające z intensywnego wykorzystania programu PHARE, co ostatecznie miało wpływ na decyzje polityczne.

Unia Europejska i państwa członkowskie stoją w obliczu trudnego wyzwania, jakim jest zwalczanie dyskryminacji Romów i Trawelerów oraz wyrównywanie szans w dostępie do edukacji. Niemniej jednak bardziej zrównoważona i lepiej finansowana polityka, aktywnie angażująca społeczności Romów i Trawelerów, może doprowadzić do niezbędnych zmian systemowych w krajowych systemach kształcenia oraz do podniesienia poziomu wykształcenia tych grup, co w istotny sposób wpłynęłoby na ich szanse życiowe.

5. Opinia Europejskiego Centrum Monitorowania Rasizmu i Ksenofobii

Poniżej przedstawiono opinię Centrum na temat głównych czynników wpływających na sytuację edukacyjną Romów i Trawelerów, z podkreśleniem pilnej potrzeby spójnego i ukierunkowanego działania na szczeblu krajowym i lokalnym, przy aktywnym udziale przedstawicieli dyskryminowanych społeczności[5]:

Polityka i środki ogólne

- Państwa członkowskie i władze lokalne powinny w sposób kompleksowy, poprzez plany działania ukierunkowane na Romów i Trawelerów, zająć się czynnikami wpływającymi na sytuację tych grup w takich dziedzinach, jak kształcenie, mieszkalnictwo, zatrudnienie, zdrowie i uzyskiwanie dokumentów osobistych. Krajowe organy ds. równości powinny odpowiadać za systematyczne monitorowanie sytuacji w tym zakresie.
- Państwa członkowskie powinny opracować specjalną strategię i zapewnić środki na szerzenie postawy szacunku i uznania dla historii i kultury Romów i Trawelerów, szczególnie z udziałem dziennikarzy oraz mediów.

Polityka i środki edukacyjne

[5] Szczegółową prezentację opinii Centrum zamieszczono w końcowej części sprawozdania.

- Państwa członkowskie muszą także zapewnić wprowadzenie środków prawnych wyraźnie zakazujących wszelkich, zarówno bezpośrednich, jak i pośrednich form segregacji, polegającej na kierowaniu uczniów do innych szkół lub klas, oraz skutecznych, proporcjonalnych i odstraszających sankcji za ich naruszanie, jak również wdrożenie tych środków przez odpowiednie władze.
- W przypadku występowania zjawiska segregacji dzieci ze środowisk Romów i Trawelerów, państwa członkowskie powinny wprowadzić specjalne środki na rzecz desegregacji oraz zapewnić ich prawidłowe wdrożenie na poziomie lokalnym.
- Państwa członkowskie powinny aktywnie zachęcać Romów i Trawelerów do zapisywania dzieci do szkół, usuwając zbędne przeszkody administracyjne i zapewniając im odpowiednie dokumenty.
- Państwa członkowskie powinny zapewnić szkołom przyjmującym uczniów ze społeczności Romów i Trawelerów odpowiednie środki finansowe, a w razie potrzeby również środki dodatkowe, umożliwiające kształcenie na takim samym poziomie, jak w innych szkołach publicznych.
- Państwa członkowskie powinny wprowadzić praktyczne zachęty, takie jak dodatkowe zasiłki socjalne dla rodzin Romów i Trawelerów, w celu promowania zapisów do przedszkoli, co pośrednio prowadzi także do zwiększenia możliwości zatrudnienia dla kobiet.
- Władze oświatowe powinny zapewnić wszystkim uczniom z rodzin Romów i Trawelerów bezpłatny dostęp do kształcenia na poziomie obowiązkowym i ponadobowiązkowym, w tym do wyższego wykształcenia; oznacza to, że koszty (np. czesne, zakup książek i innych materiałów edukacyjnych, transport) powinny być pokrywane ze stypendiów lub objęte systemem finansowego wspierania kosztów kształcenia.
- Władze oświatowe powinny wprowadzić specjalne programy integracji i przenoszenia uczniów ze społeczności Romów i Trawelerów do zwykłych placówek oświatowych.
- Władze oświatowe powinny zapewnić uczniom ze społeczności wędrownych specjalne środki wsparcia pedagogicznego, opracowane w celu ich integracji w lokalnych szkołach w miejscu czasowego pobytu; należy systematycznie monitorować postępy w tym zakresie oraz promować kształcenie na odległość.
- W rejonach o szczególnie wysokim udziale ludności romskiej władze oświatowe powinny rozważyć wprowadzenie nieobowiązkowych

lekcji języka romskiego do wyboru dla wszystkich uczniów. Wprowadzenie do szkół języka romskiego należy konsultować ze społecznością Romów, gdyż opinie na ten temat są czasem podzielone.

- Władze oświatowe powinny opracować i wdrożyć kampanie podnoszenia świadomości, promujące edukację przedszkolną na szczeblu lokalnym, przy współudziale przedstawicieli Romów i Trawelerów oraz władz lokalnych. Uwagę należy skupić na konkretnych środkach zmierzających do zaangażowania rodziców ze społeczności Romów i Trawelerów w edukację przedszkolną w celu zmniejszenia obaw związanych z asymilacją lub molestowaniem.
- Władze oświatowe powinny zapewnić zastąpienie wszelkich praktyk dyskryminacyjnych, w wyniku których nieproporcjonalnie dużą liczbę uczniów ze środowisk Romów i Trawelerów kieruje się do placówek kształcenia specjalnego, przez odpowiednie metody oceny oraz testy psychologiczno-pedagogiczne. Testy te powinny uwzględniać kwestie językowe i odmienne normy społeczno-kulturowe, a w ich opracowaniu powinni uczestniczyć przedstawiciele społeczności Romów i Trawelerów.
- Władze oświatowe powinny zapewnić systematyczne monitorowanie metod oceny i testów psychologiczno-pedagogicznych przy bezpośrednim udziale rodziców.
- Władze oświatowe powinny zapewnić włączenie do podręczników szkolnych zagadnień z zakresu historii i kultury Romów i Trawelerów, ze szczególnym uwzględnieniem doświadczeń Romów podczas holokaustu. Należy zapewnić materiały na temat istotnych osiągnięć Romów i Trawelerów w poszczególnych krajach i w Europie.
- Nauczycielom pracującym w klasach o mieszanym składzie etnicznym należy zapewnić specjalne przeszkolenie, odpowiednie płace oraz wsparcie specjalistów i mediatorów międzykulturowych. Nauczyciele powinni być także świadomi potrzeby większego angażowania dzieci ze środowisk Romów i Trawelerów w życie klasy; nie należy również demotywować tych uczniów, stawiając im zaniżone wymagania.
- Szkoły powinny systematycznie monitorować przypadki absencji lub wagarowania oraz aktywnie zachęcać rodziców, by starali się zapewnić regularną obecność dzieci w szkole. Pozwoli to szkołom na lepsze zrozumienie przyczyn absencji i opracowanie odpowiednich sposobów reagowania.
- Szkoły powinny podkreślać dobre wyniki w nauce osiągane przez uczniów ze społeczności Romów i Trawelerów, a właściwe władze

powinny zapewnić wsparcie dla wykwalifikowanych osób w poszukiwaniu odpowiedniego zatrudnienia, co pozwoli ukazać związek pomiędzy osiągnięciami w nauce a lepszymi szansami życiowymi.

- W celu poprawy wzajemnego zrozumienia szkoły powinny dołożyć wszelkich starań, aby zaangażować rodziców ze społeczności Romów i Trawelerów w działania związane z edukacją ich dzieci. Szkoły powinny przyciągać rodziców, okazując szacunek dla wyznawanych przez nich wartości i dla ich kultury oraz uznając ich wkład w proces kształcenia dzieci.
- Władze lokalne powinny umożliwić społecznościom wędrownym poprawę poziomu życia. Szkoły powinny opracować środki pedagogiczne w celu ich integracji ze społecznością szkolną poprzez uznanie wędrownego stylu życia za równoprawny i zasługujący na poszanowanie.

Monitorowanie i zbieranie danych

- Władze oświatowe powinny systematycznie gromadzić zróżnicowane pod kątem etnicznym dane statystyczne dotyczące sytuacji edukacyjnej Romów i Trawelerów, a na ich podstawie szacować wpływ wywierany przez politykę i stosowane środki.
- W związku z tym państwa członkowskie powinny rozważyć współpracę z Komisją Europejską i Eurostatem w celu opracowania wspólnych wskaźników statystycznych, umożliwiających skuteczne monitorowanie procesu kształcenia uczniów ze społeczności Romów i Trawelerów.